

MŰHELY

M. LEZSÁK GABRIELLA

„*GONDOLATOK A PINCÉBEN*”
LÁSZLÓ GYULA ÉS A SZÉKELY HUMOR RÍMEKBEN 1944
NYARÁN AZ ERDÉLYI TUDOMÁNYOS INTÉZETBEN

„*A humor a bölcssek esernyője*”

(Erich Kästner)

László Gyula születésének 110. évfordulójára¹

Kulcsszavak: László Gyula, játékos versezet, irónia, Kolozsvár bombázása, Erdélyi Tudományos Intézet

László Gyula (1910–1998) a 20. századi magyar régészet legnagyobb hatású alakja. Az a magyar tudós, aki nemcsak a tudományban alkotott kimagaslóan maradandót, hanem képzőművészeti tevékenysége is jelentős. Lebilincselő előadói képességét, rendkívüli írói vénáját a régészetről írt népszerűsítő könyvei bizonyítják, ám az eddig rejtve volt a nagyközönség előtt, hogy a rímfaragáshoz is értett. László Gyula családi hagyatékában őriznek egy 1944-ben keletkezett humoros versezetet, amelyet a fiatal tudós még a kolozsvári évei (1940–1949) alatt írt munkahelyéről, az Erdélyi Tudományos Intézetről. Az alábbiakban ezt adjuk közre, örök tanulságul, hogy amikor minden veszni látszik az ember körül, a humor képes átlendíteni a nehézségeken.

A *Gondolatok* születése és László Gyula kolozsvári évei dióhéjban

A „Gondolatok a pincében” című humoros versezetet „Alugy Ólszál” (visszafelé olvasva, László Gyula) néven, 1944 nyarán, Kolozsvár bombázásának idején írta munkahelyéről, az Erdélyi Tudományos Intézetről (a továbbiakban ETI), saját elmondása szerint a légópincében töltött idő, a bombázások és légiriadó-gyakorlatok hatására. A versezetről kiderül, hogy az intézet „megéneklése” Tamás Lajos intézeti igazgató ötlete volt („Athénéként Zeus agyból / Pattant ki a Tamás

¹ Ezúton is köszönöm a László Gyula családi hagyatékát gondozó László Zoltánnak, hogy a kéziratban lévő versezet közzétételéhez hozzájárult. Köszönöm továbbá Boér Hunornak a cikk megjelentetéséhez nyújtott segítségét.

agyból. / Hogy versre kék egyszer kelni / Intézetet énekelni.”). Valószínűleg mások is írtak az intézet kutatói közül humoros verseket, tehát – mai szóhasználattal élve – ez egy kihívás volt. („E gondolat, mint a ragály, / Agyról-agyra továbbra száll / Tagjaira Intézetnek, / Kik ím, egyre versbe kezdnek.”). László Gyula művét „óda-ként” aposztrofálta („Ez az óda észvesztően / Igaz címe, semmi más, / S együttal a vallomás.”), de eposzi, drámai kellékeket is felsorakoztat az „invokáció”, „kórus” stb. játékos használatával. A verszetet műfaját tekintve a diák- és közköltészet közé tehető, párhuzamként pedig pl. Szemere Miklós² *Tolcsvai pincémben* című verse említhető (Weöres 1977, 488–489).

Műve elején László Gyula azt is meghatározta, hogy versezetét az utókornak írta („Nem a mának / Szól a tézis, s nyilvánvaló, / Téves útra vitt a nyakló.”). Saját magán kívül az ETI-ben bölcsész-, történet- és társadalomtudományi területeken tevékenykedő kollégáit³ „énekelte meg”, szarkasztikus humorral, felnagyítva vélt vagy valós hibáikat, eltúlozva jellemző tulajdonságaikat, kifigurázva kutatási témáikat („Van itt minden báva-báj / Eszmetorzó, ami fáj. / Faluorzás, szellemfutás, / Régészeti áskálódás. // Van itt ócska cserép tára, / Nyelvvel élők tudománya, / Fehér néprajz, hittudomány, / Cédulázás töményi már. // Üres kartotékszékények, / Tisztánlátott sok agyrémek, / Magyar román és bakszászok / Szemétdombján kaparászók.”).

Helyet kapott az ironikus versezetben Tamás Lajos⁴ nyelvész, az ETI igazgatója, Kniezsa István⁵ nyelvész, 1941–1942-ben az ETI ügyvezető igazgatója, 1942–1944 között az intézet település- és népiségtörténeti szakosztályának vezetője, illetve az ETI kötelékébe tartozó szakosztályvezetők/kutatók: Makkai László⁶ történész, Jancsó Elemér⁷ irodalomtörténész, K. Kovács László⁸

² Szemere Miklós (Lasztóc, Zemplén vármegye, 1802 – Lasztóc, 1881) költő, ügyvéd, politikus, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (WEÖRES 1977, 489).

³ Tehát azokat, akikkel napi kapcsolatban volt – a földrajzi, embertani és élettani osztályok munkatársai hiányoznak a versezetből.

⁴ Tamás Lajos (Temesvár, 1904 – Budapest, 1984), nyelvész, nyelvtudományi szakíró, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1940–1944 között az ETI igazgatója, a Kolozsvárra visszaköltözött Ferenc József Tudományegyetem tanára. 1944 őszén visszatért Budapestre, ahol tanszékvezetői tisztsége mellett 1948–1951-ben a budapesti tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja, 1951–1956-ban az egyetem rektora. 1963–1965-ben az MTA I. Osztályának titkára, 1966–1973 között az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatója (MÉL, IV, 886).

⁵ Kniezsa István (Trsztena, 1898 – Budapest, 1965), Kossuth-díjas nyelvész, nyelvtörténész, szlavista, az MTA tagja. A 20. századi magyar nyelvtörténeti kutatások egyik legjelentősebb alakja. 1940-ben a kolozsvári tudományegyetemen a szláv filológia nyilvános rendes tanáraként adott elő. 1941-ben visszatért a budapesti tudományegyetemre, ezzel egyidejűleg 1941–1942-ben az ETI ügyvezető igazgatója, 1942–1944 között az intézet település- és népiségtörténeti osztályának vezetője (ETIJ 1942, 1; MÉL, I, 941).

⁶ Makkai László (Kolozsvár, 1914 – Budapest, 1989), történész, egyetemi tanár. 1982-től 1985-ig a Magyar Történelmi Társulat elnöke. 1941-től az ETI intézeti tanára, 1942-től egyetemi magántanárként dolgozott a kolozsvári tudományegyetemen. 1945-től Budapesten a Teleki Pál Tudományos Intézethez, majd az MTA-hoz tartozó Történettudományi Intézete munkatársa, 1961-től főmunkatársa (RMIL, 3, 456–457).

⁷ Jancsó Elemér (Marosújvár, 1905 – Kolozsvár, 1971), irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, 1942-ig a kolozsvári egyetem tanáraként dolgozott, 1942–1945 között az ETI intézeti tanára, majd 1945-től az újonnan létesített kolozsvári magyar Bolyai Egyetem, illetve ennek a román tudományegyetembe való beolvastása után haláláig a Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar irodalmi tanszékén professzor (MÉL 1981, 338).

néprajzkutató, Venczel József⁹ társadalomkutató, statisztikus, Méri István¹⁰ és Paulovics István¹¹ régészek, Juhász István¹² egyháztörténész, Nagy Lajos¹³ jogtudós, Nagy Zoltán¹⁴ közgazdász, Márton Gyula¹⁵ nyelvész, Gálffy Mózes¹⁶

⁸ Keszi Kovács László (Polgár, 1908 – Budapest, 2012), néprajzkutató, történész és közgazdász végzettséggel. 1934-től a budapesti tudományegyetem tanársegéde, valamint külföldi tanulmányokkal megszakítva, a későbbi Néprajzi Múzeum munkatársa, 1939-ben utóbbi Etnológiai Adattárának megvalósítója. 1940–1944 között a kolozsvári tudományegyetem tanára, 1941-től az ETI intézeti tanára, néprajzi osztályának a vezetője. A háború után a budapesti tudományegyetem és az MTA tudományos kutatója, egyetemi tanár, 1973-as nyugdíjazásáig.

(https://hu.wikipedia.org/wiki/K._Kov%C3%A1cs_L%C3%A1szl%C3%B3.)

⁹ Venczel József (Csíkszereda, 1913 – Kolozsvár, 1972), társadalomkutató, egyetemi tanár, közíró. Meghatározó személyisége volt a két világháború közti erdélyi magyar szociológiának, az erdélyi földkérdéssel, demográfiával, a szociológia módszertanával foglalkozott. 1941–1946 között az ETI intézeti tanára, majd a kolozsvári Bolyai Egyetem tanára, levéltáros. A kommunista román állam kétszer is letartóztatta, utóbbi alkalommal tizenegy évet ült. 1969-től haláláig a Babeş–Bolyai Tudományegyetem tudományos kutatója (Székely 2014, 6–10).

¹⁰ Méri István (Abony, 1911 – Budapest, 1976), restaurátor, régész. 1932-től a Magyar Történelmi Múzeumban restaurátor, 1934-től ásatásokon is részt vett. 1942-től az ETI intézeti segédtitkja, 1942–1944 között a kolozsvári tudományegyetemen képezte magát. 1944-ben visszakerült a Magyar Történelmi Múzeumba, majd a Teleki Pál Tudományos Intézetben (1949-től Kelet-Európai Tudományos Intézet, Néptudományi Intézet) dolgozott. Közben befejezte tanulmányait a budapesti egyetemen, 1948-ban a szegedi tudományegyetemen szerzett doktori fokozatot. 1949-től újból az Magyar Történelmi Múzeum és az abból letisztuló mai Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa, 1958–1963 között a Középkori Osztály vezetője (MMACS 2002, 599–601).

¹¹ Járdányi Paulovics István (Izsa, 1892 – Debrecen, 1952), régész, egyetemi tanár. 1940-től haláláig a debreceni tudományegyetemen az egyetemes ókori történelem és a régészet nyilvános rendkívüli tanára. Régészeti kutatásaiban a pannóniai limes kérdéseivel, a keleti kultuszok emlékeivel, a pannóniai és daciai limes erődítményeivel, Savaria-kutatással foglalkozott, ásatási leleteket közölt. Tagja volt a Magyar Régészeti és Történelmi Társulatnak és a Német Régészeti Intézetnek (MMACS 2002, 689).

¹² Juhász István (Nagyenyed, 1913 – Kolozsvár, 1984), református teológiai tanár. 1942–1947 között az ETI intézeti tanára. 1948-tól a Kolozsvári Református Teológiai Fakultás professzora, 1960–1966 között az Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet rektora. 1969-től a prágai Comenius Teológiai Fakultás, a debreceni Református Teológiai Akadémia díszdoktora (RMIL, 2, 532–563).

¹³ Nagy Lajos (Marosvásárhely, 1911 – Budapest, 1986), jogtudós, bibliográfus. Kutatói pályáját az ETI-ben kezdte, 1943-ban. 1944-ben behívták katonának, hadifogságba esett. Hazatérve, Budapesten telepedett le, és a Kelet-Európai Tudományos Intézet, majd az Állam- és Jogtudományi Intézet munkatársa volt (RMIL, 4, 54–55).

¹⁴ Nagy Zoltán (Hódmezővásárhely, 1905 – Kolozsvár, 1948), közgazdász, szakíró. Az erdélyi Hangya Szövetkezet iskolaszövetkezeteinek szervezője és vezetője. 1941–1944 között az ETI intézeti tanára, majd 1945–1948 között a Bolyai Egyetemen tanított (RMIL, 4, 74–75).

¹⁵ Márton Gyula (Nagymon, 1916 – Kolozsvár, 1976), nyelvész, egyetemi tanár. A romániai magyar nyelvjáráskutatás kiemelkedő alakja. A *nagymoni népnyelv igeitövei és igealakjai* címen megírt disszertációját a Kolozsvárra visszaköltözött Ferenc József Tudományegyetemen 1942-ben védte meg, majd bekapcsolódott az erdélyi magyar nyelvatlász megteremtésére irányuló munkálatokba. Nemcsak Kolozsvár és vidéke magyar nyelvfeldrajzi felvételezését végezte el, hanem 1942-től szolgálatra beosztott intézeti tanárként részt vett az ETI-nek a Borsa-völgyben kezdeményezett kutatómunkájában is. Orosz hadifogságból (1944–1947) hazatérve, a kolozsvári Református Kollégium tanára, majd 1948 őszétől előadótanár a Bolyai Egyetem magyar nyelvészeti tanszékén. 1950-től egyetemi tanár, majd tanszékvezető, a filológiai kar dékánja és rektorhelyettes (MÉL, III, 509).

¹⁶ Gálffy Mózes (Nagyszében, 1915 – Budapest, 1988), nyelvész. 1940–1941-ben a kolozsvári Unitárius Kollégiumban a magyar nyelv és irodalom tanára, 1942–1944 között az ETI szolgálatra

nyelvész, Nagy Jenő¹⁷ nyelvész, Finta Zoltán¹⁸ költő. De a „segédmunkaerők” mint Nemece Anna¹⁹, Kovács Katalin²⁰ sem maradhattak ki. A versezetből többek között megtudhatjuk, hogy Venczel József nem sokat tartózkodott az intézet falai között („Intézetet megveti, / Lábát oda sem teszi”). Juhász István egyháztörténész nem szerette a pajzán vicceket („Szaftos viccek cserzője, / A szent beszédek szerzője”), vagy, hogy Tamás Lajos nem kis erőfeszítés árán gyűjtötte be az ETI Évkönyve számára a kutatóktól a cikkeket („Mi van öregem a cikkel, / Kérdi szatíra dikiccsel”).

Találóak a jelzők is, amelyekkel László Gyula az egyes kutatótársait jellemezte („Lajos, a nagy Tamás”; „Népbogarász, szép Nagy Jenő”; „Méri Pista, a szelíd”). Nem mindegyik kutató szerepel a versezetben, így pl. Szabó T. Attila,²¹ a nyelvészeti szakosztály vezetője sem, valószínűleg azért, mert nem intézeti tanári minőségben volt a munkatársuk. A versezet végén az intézetet létrehozó és működtető, 1942-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter Hóman Bálint is feltűnik, aki eszerint miniszterségét követően is személyesen döntött magas hivatali pozíciójában az ETI esetleges evakuálásáról.

László Gyula többek között Hóman Bálintnak köszönhette, hogy a második bécsi döntés után, 1940 őszén Kolozsvárra került az újonnan létrehozott Erdélyi

beosztott intézeti tanára. Adjunktus, majd 1956-tól előadótanár a Bolyai Egyetemen, 1970-től 1980-ig a Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar nyelvészeti tanszéken adott elő (RMIL, 2, 40–42).

¹⁷ Nagy Jenő (Kolozsvár, 1916 – Kolozsvár, 1996), nyelvész, néprajzkutató. 1940–1944 között kutatóként dolgozott az ETI-ben, utána 1950-ig a Bolyai Egyetemen volt a német nyelv lektora, illetve adjunktus a néprajzi tanszéken. 1950–1956 között tanárként működött, majd 1959-ig a Román Akadémia kolozsvári Nyelvtudományi Intézetének tudományos kutatója. 1959-ben adminisztratív munkakörbe helyezték, és csak 1968-tól folytathatta tudományos pályáját (RMIL, 4, 47–49).

¹⁸ Finta Zoltán (Nagyajta, 1893 – Budapest, 1947), költő, újságíró. Középkolai tanulmányait Erzsébetvároson végezte, majd orvosi tanulmányokat folytatott Kolozsváron, ami katonai szolgálata miatt félbemaradt. 1940-től Kolozsváron a *Keleti Újság* c. lapot szerkesztette, az ETI-ben 1943-tól intézeti tanár, bibliográfiákat állított össze. 1944-ben a trianoni Magyarországra menekült (MÉL, IV, 263).

¹⁹ Nemece Anna elemi iskolai tanítónőt 1942-től osztották be szolgálatételre az ETI-be. (ETIJ 1942, 1; ETIJ 1943, 22.) Később irodai munkát végzett. Valószínűleg a kolozsvári Bolyai Egyetem Bölcsész- és Történettudományi karán 1946. február 27-én tartott, XIII. rendes ülésén felvett jegyzőkönyv szereplője is ő: „*Nemece Anna II. éves kari hallgató kérése rendkívüli hallgatóként lehallgatott éveinek rendes éveikül való beszámítása iránt. 1945–46*” (KÁL, Fond 1363, inv. 1476, Dos. 118, 376).

²⁰ Kovács Katalin (1903–1989), húga Kovács László (1892–1963) írónak, nagynénje Kovács Sándor (1928–1984) biológus és Tiboldi Zoltán (1929–2013) könyvtáros muzeológusoknak a Székely Nemzeti Múzeumból, valamint Kovács András művészettörténésznek, stb. 1942-től alkalmazták az ETI-ben díjnoknak, irodai munkát végzett. (ETIJ 1942, 1; ETIJ 1943, 22. Az anyakönyvi adatokat Kacsó Andrásnak köszönöm.)

²¹ Szabó T. Attila (Fehéregyháza, 1906 – Kolozsvár, 1987), erdélyi magyar nyelvész, történész, irodalomtörténész, néprajzkutató, az MTA tiszteleti tagja. 1936-tól Kolozsváron az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárában Kelemen Lajos mellett tevékenykedett, 1940-től a kolozsvári egyetemen a magyar nyelvészet tanára volt. 1940-ben kinevezték a Magyar Nyelvtudományi Intézet igazgatójává is, illetve az akkor megalakult ETI nyelvészeti osztályának élére, intézeti tag egyetemi tanár minőségben. 1945-ben, a Bolyai Egyetem megalakulásakor a Nyelvtudományi Tanszék vezetője lett. 1952-ben eltávolították az egyetemről, és a Román Akadémia kolozsvári Nyelvtudományi Intézetében a román–magyar nagyszótár szerkesztéséhez osztották be. 1954-től visszatérhetett az egyetemre, ahol 1971-ben történt nyugdíjazásáig magyar nyelvtörténetet tanított (MÉL 1994, 825–826).

Tudományos Intézetbe. Egyetemi tanári pályáját a Szegedről visszatelepített kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen, 1941 szeptemberében kezdte meg, miután magántanárrá habilitáltak. A „kis magyar világ” időszakában azonban korántsem számított „ejtőernyősnek”, hiszen 1910-ben székely szülők gyermekeként, az erdélyi szászöldi Kőhalomban (ma Rupea, Brassó megye) látta meg a napvilágot.²²

A László családnak többször kellett menekültként elhagynia az országrészt, a trianoni békediktátum után pedig véglegesen Budapesten telepedtek le. A Képzőművészeti Főiskola elvégzése (1933), majd a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem (ma Eötvös Loránd Tudományegyetem) bölcsészdoktori oklevélének megszerzése (1935) után László Gyula a Magyar Történeti Múzeum²³ segédőre lett (1937), itt érte 1940 őszén – Észak-Erdély visszatérte után – a felkérés az újonnan létrehozott kolozsvári ETI ún. intézeti tanári állásának betöltésére. Egyben az ETI régészeti szakosztályának vezetésével is megbízták (Tamás 1941: 413; Mikecs 1944: 14–16; Sáránci 2015: 469).

László Gyula 1941 júliusában nyerte el az egyetem magántanári kinevezését, és ettől kezdve a leghangszúlyosabban a honfoglalás korával foglalkozott, hiszen a két évtizedes román tudománypolitika érvényesülése miatt ebben volt a legnagyobb lemaradás. Nevéhez fűződik a Kolozsvár – Zápolya utcai honfoglalás kori temető „vitézi sírjának” feltárása, amellyel bebizonyosodott, hogy Erdély földjén a honfoglaló magyarság már a honfoglalás korában megtelepedett (László 1942a: 541; László 1942b: 584; László 1943: 371). Kolozsvári éve alatt írta meg *A honfoglaló magyar nép élete* című könyvét (László 1944), amelyet a szakma napjainkig alapműként tart számon. A Szamos-parti városban dolgozta ki részletesen a régészeti néprajz módszerét is, a többi között azt a meglátását, hogy a temető a földi élet tükörképe, amelyben fordított világbép érvényesül (László 1944: 468–472). Utóbbi annyira sajátjának érezte, hogy humoros vereszetében is ezzel jellemezte magát („Írta: Alugy Olszál, a fordított világbép szentje”; „Önvallomás: / A bal jobbá változik, / A jobb ballá változik”).

Tudományos tevékenysége elismeréseképpen 1944 nyarán a honfoglalás tárgykörében egyetemi katedrát kapott a kolozsvári tudományegyetemen, amelyet azonban a front közeledése, majd az újabb román impériumváltás miatt nem foglalhatott el. A 2. világháború befejezése után az egyetem ingó és ingatlan vagyonát a Nagyszebenből visszatérő román egyetem vette át, az újonnan létrehozott magyar tannyelvű Bolyai Egyetem régészeti tanszékét viszont László Gyula vezette 1949-ig, amikor meghívást kapott a budapesti egyetemre, a „Népvándorlás és az első magyar századok régészete” tanszék élére. A Bolyai Egyetem tanári tisztségét sem szándékozott feladni,²⁴ de 1949-ben a román állam megtiltotta az idegen állampolgárságú tanárok alkalmazását a román felsőoktatásban (Lázok–Vincze 1998: 43; Balassa–László 2001: 88).

²² László Gyula részletes életrajzát lásd Balassa–László 2001.

²³ A Magyar Történeti Múzeum ekkor a mai Magyar Nemzeti Múzeumhoz képest az Iparművészeti és a Néprajzi Múzeumot is magába foglalta.

²⁴ Tervei szerint a két város között ingázva, a tavaszi félévet töltötte volna a Bolyai Egyetemen, ahová lehetséges helyetteseinek Székely Zoltánt, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgatóját, és Szabó György irodalomtörténészt, klasszika-filológust nevezte meg. Lásd erről a László Gyula családi hagyatékában lévő, *Pro memoria 1949. c. dokumentumot* (Benkő 2012: 73–74; M. Lezsák 2017: 181).

Budapesten sem várt rá jobb sors. Az 1945 utáni politikai történések megakadályozták, hogy a neki ígért egyetemi katedrát és a Magyar Történeti Múzeum-főigazgatói posztját elfoglalhassa (Balassa-László 2001: 88; Benkő 2012: 74; M. Lezsák 2017: 181). László Gyula 1949 nyarán visszatérve Budapestre, néhány hónapon át megbízásos munkákból tartotta el családját, míg az év végén beosztott régészeti előadóként a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjához került (Mesterházy 1993: 281–282; Balassa-László 2001: 89–98; Benkő 2012: 74). Óraadóként 1950-től alkalmazták a budapesti egyetemen. 1952-ben a Magyar Nemzeti Múzeum újonnan alakult Középkori Osztályának vezetője lett, 1957-től pedig nyugállományba vonulásáig a budapesti tudományegyetem régészeti tanszékén egyetemi tanári, majd tanszékvezető egyetemi tanári tisztséget töltött be (MMACS 2002: 550). 1998-ban a Székely Nemzeti Múzeum és a Barabás Miklós Emlékbizottság sepsiszentgyörgyi kiállításának megnyitójára igyekezve, Erdély kapujában, Nagyváradon hunyt el.

Amit az ETI-ről és Kolozsvár bombázásáról a vers kedvéért röviden tudni kell

Az Erdélyi Tudományos Intézet 1940 októberében alakult meg,²⁵ az 1920 után „erősen visszaesett erdélyi magyar társadalomtudományi kutatások pótlására, illetve az újabb – főként magyar népiségtörténeti – munkák irányítására (Kósa 1977: 713.). Székhelye Kolozsvárott, az Erzsébet út 21. sz. alatt volt (3. ábra). Az intézet épülete a román megszállás idején a Népnyelvkutató Központnak adott otthont, 1940 telén alakították át és újították fel (Tamás 1941: 416). A szervezés és a vezetés munkálataival Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter Tamás Lajos és Kniezsa István kolozsvári egyetemi tanárokat bízta meg. Az ETI gondolatát még gróf Teleki Pál vetette fel (Tamás 1941: 409), terveit a vezetésére kiszemelt két tudós dolgozta ki. A Tamás Lajos által 1944-ig vezetett intézmény „az egyetemes magyar és a szorosabb értelemben vett erdélyi magyar tudományosság ügyét szolgálta” (Tamás 1941: 410). A kormányzat a kutatásoktól a trianoni döntéssel megtépázott magyarság öntudatának erősödését is remélte (Mikecs 1944: 5).

Megalakulásakor öt intézeti tanár tagja volt az ETI-nek: László Gyula mellett az általa a verszetben is megörökített Nagy Zoltán, Venczel József, Kovács László és Makkai László. Hóman Bálint 1941 szeptemberében jelentette be a Teleki Pál Tudományos Intézet megalakulását, amelynek az Államtudományi Intézet és a Történettudományi Intézet mellett az ETI is tagintézete lett (Tamás 1941: 410). 1942. január 1-jei hatállyal a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium további három intézeti tanárt nevezett ki: Jancsó Elemért, Tóth Zoltánt és Juhász Istvánt. Egyidejűleg szolgálattételre beosztotta Gálffy Mózes, Imre Samu, Márton Gyula középiskolai tanárokat, és intézeti címet adományozott nekik (ETIJ 1942:1). Tóth Zoltán történész röviddel kinevezése után Budapestre távozott, míg Imre Samu nyelvjáráskutató 1944-ben a keleti fronton harcolt, ezért nem szerepelnek

²⁵ Az ETI tevékenységéről bővebben lásd Szabó T. 1940–1941: 183–189; Tamás 1941: 409–416; ETIJ 1942–1943; Mikecs 1944; Benkő 1992: 62–71; Imreh 1995: 11–12; Faragó 1996: 48–54; Faragó 1997: 3–4.

László Gyula versében. Nagy Lajos bíró, az intézet jogásza 1943-ban került az ETI-hez (ETIJ 1943: 1).

Az ETI 11 szakosztállyal működött, a régészeti mellett földrajzi, néprajzi, történeti, társadalomtudományi, nyelvészeti, magyar–román kapcsolatokkal foglalkozó, irodalmi, embertani, élettani szakosztálya is volt (Tamás 1941: 412). Régészeti szakosztályát megalakulásától, 1940 ősztől László Gyula intézeti tanár vezette, 1942. január 31-től alkalmazták Méri István I. osztályú segéd tisztet (ETIJ 1942: 1), szerződéses munkaviszonyban viszont a feltárások során több erdélyi²⁶ és budapesti²⁷ kutatót is foglalkoztattak,²⁸ köztük a *Gondolatok a pincében* c. humoros versezetben is szereplő Paulovics Istvánt, a debreceni egyetem nyugalmazott rendkívüli tanárát. 1943-ban László Gyula kezdeményezte a kolozsvári főtéri „mintaásatást”, amelynek során Méri István megtalálta a város 12. századi, templom körüli temetkezőhelyét.²⁹ A dokumentálásban és újszerű feldolgozásban (pl. a természettudományos vizsgálatok alkalmazása) mintaásatás Kolozsvár településtörténetéhez is új adatokkal járult hozzá: a feltárás során az őskori rétegek fölött csupán Napoca, a római város maradványait és a magyarság emlékeit találták meg.³⁰ A főtéri ásatáson részt vett Ibrahim Kafesoğlu³¹ ankarai régész is, aki a legújabb ásatási technikákat tanulmányozta (ETIJ 1943: 3). Az ETI régészeti szakosztályát László Gyula az intézet megszűnéséig, 1947-ig vezette, 1944 nyarán az intézet igazgatói posztjára is felkérték,³² amit azonban nem fogadott el. Az intézet 1940–1944 közötti tevékenységét 1944-ben Mikecs László³³ foglalta össze, és a régészeti szakosztályt az elért eredményei alapján az első helyen tárgyalta Mikecs 1944: 14–16).

Fontos kutatásokat végeztek Szabó T. Attila irányítása alatt a nyelvészeti szakosztályban is. Erdély településtörténetének feldolgozásához járultak hozzá a pl. Kalotaszegre, Kolozsvár környékére, a Borsa-völgyre és Hétfalu vidékére vonatkozó helynévanyag felgyűjtésével, de gondot fordítottak a hangtani és alaktani megfigyelésekre, valamint a szókincs vizsgálatára is. A néprajzi gyűjtés

²⁶ Rendszeresen foglalkoztatták Ferenczi Sándort és a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum fiatal múzeumőrét, az intézmény későbbi igazgatóját, Székely Zoltánt.

²⁷ Pl. Radnóti Aladárt, a Magyar Történeti Múzeum fiatal múzeumőrét, és Szilágyi Jánost, az aquincumi múzeum régészét.

²⁸ 1943-ban a fényképleltár és a régészeti kataszter munkájában Egyed János végzős középiskolás tanuló is „segédkezett” (ETIJ 1943, 1).

²⁹ Méri 1986, 9; Gáll–Gergely 2009: 217. A témáról még lásd: Filep 2018: 107–138.

³⁰ ETIJ 1943, 3; Méri 1986: 9; MMACS 2002: 599; Gáll–Gergely 2009: 217. Megállapítását a 2017 tavaszán feltárt 6. századi edényégető kemence módosítja: Gáll Erwin et al. 2017: 64.

³¹ Ibrahim Kafesoğlu (1914, Tefenni – Isztambul, 1984), ankarai török régész. 1936-tól nyelvészetet, történelmet és földrajzot tanult az ankarai egyetemen. 1940–1945 között Magyarországon tanult, hazatérve az Ankarai Egyetem Nyelv, Történelem és Földrajz Tanszéken kezdett el tanítani. Később az Isztambuli Egyetem Irodalmi Tanszékén középkori történelmet tanított, 1959-től az Isztambuli Egyetem Turkológia szakának professzora, majd tanszékvezetője.

(<http://web.archive.org/web/20160303224240/https://www.otuken.com.tr/index.php?p=Writers&view=123>; 2019.09.26. A török nyelvű szócikk fordítását Somfai Dávidnak köszönöm.)

³² Makkai László, Kovács László és Juhász István által aláírt levél, Kolozsvár, 1944. július 17. A levél László Gyula családi hagyatékában található.

³³ Mikecs László (Diószeg, 1917 – Táganrog, 1944), történész, író. Magyar–német szakos tanári diplomáját a budapesti egyetemen szerezte, ahol Eötvös-kollégista volt. 1942-ben került Kolozsvárra, mint a Gyakorló Gimnázium tanára. Bekapcsolódott az ETI munkájába, a *Hitel* és az *Erdélyi Múzeum* munkatársa. 1944 őszén civilként elhurcolták, és szovjet fogolytáborban halt meg (RMIL, 3, 578).

Gálffy Mózes tevékenysége nyomán az igealakokra is kiterjedt (Tamás 1941: 414). A magyar–román kapcsolatok szakosztályát az ETI főigazgatója, Tamás Lajos vezette, aki pl. a román nyelv magyar kölcsönszavait művelődéstörténeti szempontból tanulmányozta, Kniezsa István szlavista, 1941-től az ETI ügyvezető igazgatója pedig többek között Erdély vízneveit vizsgálta (Mikecs 1944: 21).

A történettudományi kutatások terén tevékenykedett Makkai László és Juhász István. Venczel József a társadalomtudományi szakosztály vezetőjeként az erdélyi román földbirtokreformot célzó kutatásai mellett a falukutatás módszerét dolgozta ki, amelynek alkalmazására falukutató táborokat rendszeresített (Tamás 1941: 413–414). Az irodalmi és néprajzi kutatások is fontos adatokkal szolgáltak Erdély művelődéstörténetéhez, az előbbi területen pl. Jancsó Elemér 18. századi és 19. század eleji kéziratokat közölt (Mikecs 1944: 21), az utóbbiban K. Kovács László a kolozsvári hóstátiak temetkezését dolgozta fel (Tamás 1941: 412; Balassa–László 2001: 51).

Amint a versezet végén széljegyzetben László Gyula megjegyezte: a front közeledésének hírére 1944-ben az ETI apparátusát és ingó vagyonát a békés megyei Okányba, a Szilávy-kastélyba akarták menekíteni, amit azonban, Hóman Bálint ellenvetése miatt végül nem valósítottak meg. 1945-ben, az ismételt román impériumváltás után az ETI-t is átszervezték. Az intézet az újonnan létrehozott magyar tannyelvű Bolyai Egyetem keretében folytatta tevékenységét,³⁴ a régészeti szakosztályt továbbra is László Gyula vezette.³⁵ 1947-ben a román állam felszámolta (Benkő 1992: 71).

A humoros versezet vidámnak aligha nevezhető időszakban született: Kolozsvár bombázásának hatására vetette papírra László Gyula. A város bombázására a második világháború vége felé, 1944. június 2-án került sor, a Frantic hadművelet során. Az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió által közösen végrehajtott akció 1944 júniusától szeptemberéig tartott, amelynek során a Dél-Olaszországból és Angliából felszálló légi kötelékek nem tértek vissza a támaszpontra, hanem ukrainai repülőtereken szálltak le, a visszaúton pedig ismét bombázni tudtak. A hadművelet június 2-án kezdődött, a célpontok Nagyvárad, Kolozsvár, Szolnok, Debrecen, Miskolc, Szeged, Püspökladány és Piski vasúti létesítményei voltak. A légicsapás következtében Magyarország vasúti közlekedése három napra megbénult.

1944. június 2-án 9 órakor szólaltak meg Kolozsváron a légvédelmi szirénák, majd 9 óra 8 perckor a repülőgépek röpcédulákat szórtak a városra. A vasútvonal bombázása 9 óra 14 perckor kezdődött meg, mintegy 5 kilométer hosszúságban, 6–700 méter széles sávban. A város légvédelmét ellátó hat gépágyú, amelyek hatósugara 3500 méter volt, nem voltak képesek a 6–7000 méter magasságban repülő gépeket eltéríteni. Az ötven percig tartó bombázás során a városra több mint ezerkétszáz bomba hullt, a polgármesteri iroda jelentése szerint 459-en vesztették életüket (362 polgári halott, 32 magyar és 65 német katona). A szóbeszéd azonban sokkal több áldozatról tudott. 385 épület teljesen megsemmisült, 860 pedig helyreállításra szorult. Több helyen megsérült a villany- és telefonhálózat is.³⁶

³⁴ Átszervezése után a Kolozsvári Bolyai Egyetem – Erdélyi Tudományos Intézet nevet viselte.

³⁵ Az ETI 1945 utáni működésére vonatkozó iratokat lásd KÁL, Fond 1363, inv. 1476, Dos. 122, 218. Az új szabályzatra vonatkozó dokumentumot lásd Uo., Dos. 3, 563–569.

³⁶ Kolozsvár bombázásáról részletesen lásd Asztalos–Papp 2014.

GONDOLATOK A PINCÉBEN³⁷

Drámai dialógus az igazság könyörtelen keresésére, előhanggal, invokációval, inkarnációval, meditációval és nagy záró kórossal, itt-ott Kniezsa³⁸ szellemének közbeszólásától zavarva.

Írta: Alugy Ólszál, a fordított világgép szentje³⁹

Előhang a címre írt változatokkal

Gondola-tok a pincében.

*Hát már ilyen nincsen kérem,
Van tokja a hegedűnek,
S néhanapján még az észnek.*

*Ámde hogy a gondolának
Legyen tokja? Nem a mának
Szól a tézis, s nyilvánvaló,
Téves útra vitt a nyakló.*

*Gondolatok magyar nyelven
Csónakház az ugye kérem.
Hiba van tehát a címben,
Megfordítva írták régen.
Pincetok a gondolában.
Ebben már több ráció van,
Ámde még az új címben
Sincs értelem bőviben.*

*Vizsgáljuk hát tovább egyre,
Pincetokban szeszre sejtve.
Ámde mi a gondola?
Magyar nyelven félmúlt a!*

*Az ki nyelvnek búvárlója,
Jól tudja, hogy ennek tokja
Nem más, mint az agyvelő.
Címünk értelme már nő.*

*Új címként már felködlőben:
Spiritusz⁴⁰ az agyvelőben.
Ámde most meg az baj itten,
Hogy igazság nincs e címben.*

*Nézzünk ennek mélyére,
S feleljünk a kérdésre.
Egyelőre nem a pohár,
Csak gondolat feneke vár.*

³⁷ Közvetlenül a cím felett, László Gyula kézírásával: „1944 nyarán / Erdélyi Tudományos Intézetben”. A verszet két példányban van meg László Gyula családi hagyatékában. Ugyancsak László Gyula kézírásával, a másik verzióban 1995-ös dátummal a kézirat tetején: „1944. tavaszán írt kedves marhaság!” A „tavasz” megjelölés valószínűleg téves, a verszetet 1944 nyarán, Kolozsvár bombázása (június 2.) után születhetett. A kéziratban László Gyula aláhúzásokkal emelt ki néhány sort, amit a tanulmányban *dekurzíválva* jelöltünk.

³⁸ Kniezsa István, ekkor az intézet település- és népiségtörténeti osztályának a vezetője, lásd 5. jegyzet.

³⁹ A verszet másik verziójában (vö. 63. jegyzet) az „intézetünk bájos virágszála” szerepel.

⁴⁰ A verszet legderüsebb, kulcs-kétértelműsége.

*(Kniezsa szelleme izgatottan:
Aztán meg az enyém. A jelenlevők
nem zavartatják magukat, s tovább épülnek a versen.)*

*Nem kell oda nagy vátesz:
In hoc vinko⁴¹ nincsen szesz.
Ez egyúttal a megoldás,
Eszmetoron szép áldomás.*

*Miben nincs szesz, víz csupán,
S így szörnyű tortúrán
Elérkeztünk az út végéhez,
A megtalált helyes címhez:*

*H₂O az agyvelőben.
Ez az óda észtvesztően
Igaz címe, semmi más,
S egyúttal a vallomás.
Invokáció a sötétséghez*

Művelődéstörténeti adalék az eszmék keletkezéséhez.

*Pincénk erős légoltalmi,
Nem oly régi, égi talmi.
Gerendája a fürdőkádja,
Lekvárfőző nagy kályhája.
Összeült az agytröszt akkor
Légoltalmi riadókor,
Forrott az agy-párolt aggkor-
Paralízis komoly faktor.
Athéneként Zeus-agyból
Pattant ki a Tamás⁴²-agyból.
Hogy versre két egyszer kelni
Intézetet énekelni.*

*E gondolat, mint a ragály,
Agyról-agyra továbbra száll
Tagjaira Intézetnek,
Kik ím, egyre versbe kezdenek.*

*Inkarnáció. E cím hallatára Kniezsa szelleme mélabúsan szól:
Van egy tippem. A szerző: Jól van, ne zavarj, hagyjad a végére.*

*Tehát kezdődik az igazság testté válása:
Kezdi Lajos, a nagy Tamás,⁴³
Ki évkönyvről évkönyvre⁴⁴ mász.
Mi van öregem a cikkel,
Kérdi szatíra dikiccsel.*

⁴¹ Ebben a vinkóban. (Az *in hoc signo vinces* toposzra – ’e jelben győzni fogsz’ – játszik rá.)

⁴² Tamás Lajos, az ETI ekkori igazgatója, lásd 4. jegyzet.

⁴³ Tamás Lajos, lásd feljebb.

⁴⁴ Tamás Lajos az ETI évkönyvének is főszerkesztője volt.

*Magánéletében tudós,
Ki még hangban is K-át turós
Tremolós⁴⁵ ős fenomén,
Halandzsája a foném.*

*Titkára, az éberszemű
Népbogarász szép Nagy Jenő⁴⁶
Bakszászokkal⁴⁷ bogarász,⁴⁸
Aktára csak fejet ráz.*

*És Nagy Zoltán⁴⁹?
Ő nagyzol tán?
Pórral ha ő szorít kezét,
Mebukik a szövetezet.⁵⁰*

*Nagy hiánya zárt énjének,
Térképei dömpingjének,
Hogy a gittegyletek köre
Nem került még térképekre.*

*Venczel Jóska⁵¹ tibeti,
Akárki elhíheti.
Intézetet megveti,
Lábát oda sem teszi.*

*Földbirtokkal birokra kél,⁵²
Falukutatásra kimén.⁵³
Kartotékkal tönkrement,
Káósszá tett eszmerend.*

*Bús szelídség báva-báj
Elemér de Jancsó⁵⁴ vár
Arankára,⁵⁵ ki nem holt még,
Konyul már a füsttudacs vég.*

⁴⁵ Szójáték a zenei kifejezés *tremolóra* ('remegtetés'): Tamás Lajos 1933-ig apja után a *Treml* nevet viselte, ekkor behívták a Volksbundba, ez elleni tiltakozását hangsúlyozva vette fel székely anyja családnevét (Balassa–László 2001: 54). A *treml* máskülönben jelentésem német szó ('tan').

⁴⁶ Nagy Jenő nyelvész, néprajzos ekkor az ETI titkári feladatkörét is ellátta. Lásd 17. jegyzet.

⁴⁷ A bakszász kifejezés Mária Terézia trónra lépése (1740) utáni kényszerborzás időszakában alakult ki. Hogy az erőszakos újoncozástól az erdélyi szászok megmeneküljenek, előfordult, hogy a legények női ruhákba öltöztek. Gyanús helyzetekben a toborzó magyar katonatisztek fel-felnyúltak a szászok szoknyái alá, majd így jelentették be a végeredményt: „Bak a szász!” Ugyanez magyarázza azt is, hogy az erdélyi szászok gyakran női neveket (pl. Mária, Erika stb.) adtak a fiúgyermekeknek (Tánczos Vilmos szóbeli közlése, amit ezúton is köszönök).

⁴⁸ Nagy Jenő nemcsak az erdélyi magyar, de az erdélyi szász nyelvjárásoknak is kiváló tudósa volt. (Balassa–László 2001: 51).

⁴⁹ Nagy Zoltán közgazdász, szakíró, ekkor az ETI munkatársa. Lásd 14. jegyzet.

⁵⁰ Nagy Zoltán az erdélyi szövetezeteket kutatta (Mikecs 1944: 8).

⁵¹ Venczel József ekkor az ETI intézeti tanára. Lásd 9. jegyzet.

⁵² Venczel József a két világháború közti erdélyi földbirtokreformmal is foglalkozott, e témában megjelent könyve: *Az erdélyi román földbirtokreform*. Kolozsvár, 1942.

⁵³ Venczel József az erdélyi falukutatás módszerének kidolgozója volt. Erről lásd Tamás 1941: 413–414; Balassa–László 2001: 49.

⁵⁴ Jancsó Elemér irodalomtörténész, ekkor az ETI munkatársa. Lásd 7. jegyzet.

⁵⁵ Aranka György (1737–1817) négy kötetre terjedő levelezését Jancsó Elemér 1944-ben rendezte sajtó alá, de a megjelenése bizonytalan volt (Erről lásd Mikecs 1944: 21).

*Épít, épít, egyre épít,
Kőművesként egyre szépít.
Erdélyi ritkaságokat⁵⁶
Ő magából nyögve kiad.*

*Sötét fénykép kamarába,
Kovács László⁵⁷ ül magába.
S könyv híján a jó hóstáti
Nem tudja holtit temetni.⁵⁸*

*(Kniezsa szelleme prózában: Na talán nem mindig magában! Ne zavarj,
újra kezdem. Tehát:)*

*Egyébként ő arisztokrát.
Grófi intézet⁵⁹ doktorát
Tisztelheted benne ó kegyes,
Ő nemes jegyes névjegyes.*

*Ladislau de Makkai,⁶⁰
Ki az eget föl vállali,
Mondá Tamás,⁶¹ senki más,
Hogy e munka felemás.*

*Ő különben nagy halász,
Agyvelőkben kotorász,
Kniezsából ötletet húz
S tovább lesi, mint a hiúz.*

*Juhász Pista⁶² apapap,⁶³
Okmánytárból jót harap.⁶⁴
Szaftos viccek szerzője,
A szent beszédek szerzője.*

*Püspökségnek várója,
Nincsen neki záróra.
Törekvésben, eredményben
Jezsuita célszentjében.⁶⁵*

⁵⁶ Utalás a Jancsó Elemér szerkesztette, *Erdélyi Ritkaságok* című könyvsorozatra.

⁵⁷ K. Kovács László néprajzkutató, ekkor az ETI néprajzi osztályának vezetője. Lásd 8. jegyzet.

⁵⁸ Utalás K. Kovács László könyvére (*A kolozsvári hóstátiak temetkezése*, Kolozsvár, 1944).

⁵⁹ Utalás arra, hogy az ETI gróf Teleki Pál kezdeményezésére jött létre.

⁶⁰ Makkai László történész, ekkor az ETI intézeti tanára. Lásd 6. jegyzet.

⁶¹ Tamás Lajos, lásd feljebb.

⁶² Juhász István egyháztörténész, ekkor az ETI munkatársa. Lásd 12. jegyzet.

⁶³ Utalás Juhász István egyházi végzettségére: tanulmányait a kolozsvári Regele Ferdinand I Egyetem Bölcsészeti kara mellett a Kolozsvári Református Teológián, a bukaresti Ortodox Teológián és a nagyszebeni Ortodox Teológiai Akadémián végezte, majd a Debreceni Tudományegyetem teológiai fakultásán doktorált.

⁶⁴ Az ETI-ben az egyházi levéltárakat és Erdély művelődéstörténetét kutatta (Mikecs 1944: 18; Balassa–László 2001: 49).

(*Kniezsa röhög: Te marha!*)

*Nagy Lajos*⁶⁶ a csatatéren,
Kisebbségi jogi sérem⁶⁷
Érhet immár nélküle,
A jó isten segítse.

Méri Pista,⁶⁸ a szelíd,
Főtéren ás ős bilit.⁶⁹
Lakásinség libafarm,
Térképűra jaj de fajn!
Precizitás majsztere,
Kételyeknek mestere,
Paulovics⁷⁰ nagy könyve⁷¹
Derék el-szerkeszteje.

*Márton Gyula*⁷² e-ző, a-zó,
Népnyelvész, s e megalázó
Állapotban sorsosa
Gálfi Mózes⁷³ páthosza.

*Finta Zoltán*⁷⁴ decimál⁷⁵,
Nemec Anna⁷⁶ szedi már
Babérait énekének,
Nincs fülük, kik érte élnek.

*Jobb kezünk, a Katalin*⁷⁷
Írógépel, s ó mi kín,
Hallani, hogy a Nemec
Interurbán félrebesz.

(*Kniezsa prózában: hol marad a félrebesz után az él?*)

A szerző: nyugodjál meg, mindennap erőteljesen tapasztaljuk, hogy él.)

*Légmentelmi talmi láz,
Vonsza bácsi*⁷⁸ szirénáz.
Gálfiék⁷⁹ is mozgolódnak,
Vége van a riadónak.

⁶⁵ Utalás a katolikus–református ellentétre.

⁶⁶ Nagy Lajos jogtörténész, ekkor az ETI munkatársa (ETIJ 1943, 1). Lásd 13. jegyzet.

⁶⁷ Nagy Lajos főként a kisebbségi jogokkal foglalkozott, az ETI kiadásában jelent meg 1944-ben *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában* c. műve, amelyben elsődleges forrásokra hivatkozva, áttekintette a két világháború közti román kisebbségi jogot (Mikecs 1944: 8).

⁶⁸ Méri István restaurátor, régész, ekkor az ETI régészeti osztályának segédtitkárja. Lásd 10. jegyzet.

⁶⁹ Utalás Méri István 1942-es, Árpád-kori temetőt hitelesítő főtéri ásására – a temetőt már korábban, a főtéri illemhely ásásakor felfedezték, de a román megszállás alatt nem engedték feltárni.

⁷⁰ Járdányi Paulovics István régész, ekkor szerződéses viszonyban állt az ETI régészeti osztályával. Lásd 11. jegyzet.

⁷¹ Paulovics István könyvét, a *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák” ezüstkincsek kérdése* c. kiadványt (1944) Méri István szerkesztette.

⁷² Márton Gyula nyelvész. Lásd 15. jegyzet. Gálffy Mózesrel együtt részt vett a Szabó T. Attila által vezetett, az erdélyi magyar nyelvatlasz megteremtésére irányuló munkálatokban (Mikecs 1944:18).

⁷³ Gálffy Mózes nyelvész, ekkor az ETI munkatársa. Lásd 16. jegyzet.

⁷⁴ Finta Zoltán költő. Lásd 18. jegyzet.

⁷⁵ Tizedel.

⁷⁶ Nemec Anna, ekkor az ETI díjnoka (ETIJ 1942, 1.). Lásd 19. jegyzet.

⁷⁷ Kovács Katalin, ekkor az ETI gépírónöje (ETIJ 1942, 1.). Lásd 20. jegyzet.

⁷⁸ Vonsza Mihály, az ETI I. osztályú altisztje (ETIJ 1943, 22).

⁷⁹ Gálfi Péter kisegítő szolga (Vö. ETIJ 1943, 22).

*(Kniezsa szelleme megihletve, versben kezd szólni:
Ugyan te állati marha,
Kimaradt egy pofatura,
Hát te hol vagy László Gyula?
Mit szerénykedsz ott hátul a?)*

*Önvallomás:
A bal jobbá változik,
A jobb ballá változik,⁸⁰
Balkezesek könyveim,
S omlanak a könnyeim.*

*Halottrabló, rongyszedő,⁸¹
Ars-ot képen kereső⁸²
Kritikátlan kritikus,
Nekem bizony most már kuss!*

(Kniezsa: van még egy tippem.)

*Köszönöm,
ahhoz nekem nincs közöm.
Társaimra testálom,
S gamamét is ajánlom!*

*Meditáció, azaz a dolgok summája
Agyficamok fürcsa csokra,
Intézeti tanárookra
Jellemző e torz való,
Búslakodni ezen jó.*

*Van itt minden báva-báj
Eszmetorzó, ami fáj.
Faluorzás,⁸³ szellemfutás,
Régészeti áskálódás.*

*Van itt ócska cserép tára,
Nyelvvél élők tudománya,
Fehér néprajz, hittudomány,
Cédulázás töménnyi már.*

*Üres kartotékszekrények,
Tisztánlátott sok agyrémek,
Magyar, román és bakkszászok
Szemétdombján kaparászók.*

*Ki mit keres, megtalálja,
Sötétkamrák bús homálya
Fedezí a tudományt.
Ezt keressed, ezt találd!*

⁸⁰ Utalás László Gyula ún. „fordított világkép” elméletére, amelyben a temető a földi élet mása, de a tükörkép-elv miatt a temetési szertartás során a fordított rendszer érvényesül.

⁸¹ Utalás a régész szakmájára.

⁸² Utalás László Gyula képzőművészeti tevékenységére.

⁸³ Utalás az ETI Borsa-völgyi falukutatói programjára, ottani etnikumtörténetre?

*Ámde hiába keressük,
Emberfőben ezt nem leljük,
Borban a tudomány, a desztillált rumban,
S nem az institutum scientiarumban!*⁸⁴

Fuga egy nagy élmény emlékére

*Jelige: Fel, fel, Okányba fel, Schwarz⁸⁵ kastélya vár!*⁸⁶
*Fürdőkád, csempés, tiszta,
Östölgy, park és gyermekpesztra,
Közös konyha, víg nyaralás,
Borbély, kéjgáz és minden más!*

*Még az ég is szebb, mint itt,
Járjuk szelíd tájait
Andalogva, elmélkedve,
Vidám kedvre kerekedve.*

*Ámde jön a Hóember,
Ember man az németben,
Bálintnak⁸⁷ is mondják mások,
Fuccsba ment a nyaralástok!*

(Meghatottság, többen zokognak, görögütöz, s egyetemes sajnálkozás, hogy már vége.)

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Romániai Országos Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Kolozsvár – Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Cluj (Kolozsvári Állami Levéltár – KÁL) – Fond 1363, inv. 1476: A *Kolozsvári Bolyai Egyetem Erdélyi Tudományos Intézetének iratai*.

IRODALOM

Asztalos Lajos – Papp Annamária 2014. *1944. június 2. – Kolozsvár bombázása*. Kolozsvár.
Balassa Iván – László Emőke (szerk.) 2001. *László Gyula 1910–1998. Emlékkönyv*. Budapest.
Benkő Elek 2012. *László Gyula kolozsvári évei, középkori régészeti és művészettörténeti munkássága*. Korunk, 23. évf. (2012/2). 70–74.
Benkő Samu 1992. *Az Erdélyi Tudományos Intézet*. Valóság (1992/4), 62–71.

⁸⁴ Tudományos intézet.

⁸⁵ Schwartz József zsidó származású nagybirtokos.

⁸⁶ Okány (Békés megye): A Szlávny család építette a kastélyt a falu határában, később a község zsidó származású nagybirtokosai, az Okányi-Schwartz család tulajdonába került. László Gyula a verszet végén kézirással (1995. február 17-i dátummal) megjegyezte, hogy „*Okányba akarták menekíteni az ETI könyvtárát, anyagát*”.

⁸⁷ Hóman Bálint (Budapest, 1885 – Vác, 1951), 1922-től az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója, 1923-tól a gyűjteményegyetemi szervezet Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója, 1932-től 1942 nyaráig rövid megszakítással végig vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1933-tól a Magyar Történelmi Társulat elnöke, 1937-től az átadási engedélyek, egyéb közgyűjteményi jogosultságok, stb. fölött is rendelkező MNM Tanácsának elnöke. A kommunista hatalom 1946-ban letartóztatta, a váci fegyházban halt meg (MMACS 2002, 384–385).

- ETIJ 1942 = *A Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet kebelében működő Erdélyi Tudományos Intézet jelentése az 1942. évről*. Kolozsvár, 1943.
- ETIJ 1943 = *A Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet kebelében működő Erdélyi Tudományos Intézet jelentése az 1943. évről*, Kolozsvár, 1944.
- Faragó József 1996. *Az Erdélyi Tudományos Intézet*. = Faragó József – Incze Miklós – Katona Szabó István (szerk.): *Az erdélyi magyar felsőoktatás évszázadai. Kiállítás és konferencia. Emlékkönyv*. Budapest. 48–54.
- Faragó József 1997. *Volt egyszer egy Erdélyi Tudományos Intézet*. Helikon. VIII. évf. (1997/8). 3–4.
- Filep Antal 2018. *László Gyula és Méri István öröksége. A néprajz és a régészet együttműködésének példája*. = Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Korszakok, életművek, események és eredmények az erdélyi néprajzkutatásban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 107–138.
- Gáll Erwin – Gergely Balázs 2009. *Kolozsvár 10–13. századi temetőinek és szórványleteinek kutatástörténete*. Acta Siculica 2009. 215–226.
- Gáll Erwin et al. 2017. „Daciától Ultrasilvaniáig” *A Kis-Szamos medencéjének településtörténeti változásai, 3/4–12/13. század*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Imreh István 1995. *Az Erdélyi Tudományos Intézetéről*. Művelődés XLVIII. (1995/7). 11–12.
- K. Kovács László 1944. *A kolozsvári hóstátiak temetkezése*. Kolozsvár.
- Kósa László 1977. *Erdélyi Tudományos Intézet*. = *Magyar Néprajzi Lexikon* (szerk. Ortutay Gyula), I. Budapest. 713.
- László Gyula 1942a. *A honfoglaló magyarok lelkialkatáról. Jegyzetek a Kolozsvár – Zápolya utcai ásatásokhoz*. Hitel 1942. 540–551.
- László Gyula 1942b. *A Kolozsvár – Zápolya utcai honfoglalás kori temető*. Erdélyi Múzeum. Új folyam 13. 47. kötet (1942/4). 578–584.
- László Gyula 1943. *Erdély településtörténetének vázlatja Szt. István koráig (Erdélyi Tudományos Füzetek 167.)*. Kolozsvár. 371–390.
- László Gyula 1944. *A honfoglaló magyar nép élete*. Magyar Élet Kiadása, Budapest.
- Lázok János – Vincze Gábor (szerk.) 1998. *Erdély magyar egyeteme 1944–1949*. 2. Dokumentumok 1945–1949. Custos–Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- M. Lezsák Gabriella 2017. „*Ott békültem ki magammal és a sorssal...*” *László Gyula kolozsvári évei (1940–1949) a tudomány és a haza szolgálatában*. Erdélyi Múzeum, 79. köt. (2017/1). 168–182.
- MÉL, I–IV = *Magyar Életrajzi Lexikon*, I–IV, Akadémiai Kiadó, Budapest. 1967–1994.
- Méri István 1986. *Ásatás a kolozsvári Fő téren 1943*. Budapest.
- Mesterházy Károly 1993. *A magyar honfoglalás kor régészetének ötven éve*. Századok 127. évf. (1993/2). 270–311.
- Mikecs László 1944. *Új erdélyi tudomány. Jegyzetek az Erdélyi Tudományos Intézet működéséhez Erdélyi Tudományos Füzetek 190*. Kolozsvár.
- MMACS 2002 = Bodó Sándor – Viga Gyula (főszerk.): *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*. Tarsoly Kiadó – Pulszky Ferenc Társaság, Budapest.
- RMIL, 2–4 = *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 2–3. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 1991; 4, Erdélyi Múzeum Egyesület – Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár. 1994–2002.
- Sárándi Tamás (szerk.) 2015. *Vita Sándor: Erdélyi gazdaság, Erdélyi politika. Tanulmányok, cikkek, dokumentumok (1933–1946)*. Kolozsvár.
- Szabó T. Attila 1940–1941. *Az erdélyi tudánypolitika kérdéséhez*. Hitel (1940–41/2). 183–189.
- Székely András Bertalan 2014. *Venczel József centenáriuma*. Honismeret 42. évf. (2014/1). 6–10.
- Tamás Lajos 1941 *Az Erdélyi Tudományos Intézet*. = Bisztray Gyula (szerk.): *Erdély magyar egyeteme*. Kolozsvár. 409–416.
- Paulovics István 1944. *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák” ezüstkincsek kérdése*. Kolozsvár.
- Venczel József 1942. *Az erdélyi román földbirtokreform*. Kolozsvár.

Weöres Sándor 1977. *Három veréb hat szemmel. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból.* Összeállította, sajtó alá rendezte, magyarázó jegyzetekkel és utószóval ellátta Weöres Sándor. Budapest.

GÂNDURI DIN PIVNIȚĂ DE GYULA LÁSZLÓ ȘI UMORUL LUI SECUIESC ÎN VERSURI DIN VARA LUI 1944, DE LA INSTITUTUL ȘTIINȚIFIC ARDELEAN DIN CLUJ

(Rezumat)

Savant și artist, multilateral, în perioada bombardării sistematice a Ungariei din anul 1944, Gyula László (1910–1998) a fost șeful secției de arheologie al Institutului Științific Ardelean din Cluj. Bombardamentele au început la 3 aprilie, iar atacul aerian asupra Clujului, soldat cu numeroase victime, a avut loc la 2 iunie. Versurile lui Gyula László, acest „poem” cu ambiguități strălucite, plin de umor, chiar dacă amărui pe alocuri, s-au născut în atmosfera adăpostului antiaerian. Pe lângă imortalizarea năzuințelor, eforturilor și colegilor din institut, acest mic giuvaier literar ne confruntă cu vraja unui creator care nu renunță la esența ludică a spiritului nici într-un context istoric marcat de nesiguranțe și pericole.

Cuvinte cheie: Gyula László, poezie ludică, ironie, bombardarea Clujului, Institutul Științific Ardelean

THOUGHTS FROM THE CELLAR BY GYULA LÁSZLÓ AND HIS SZEKLER HUMOUR IN RHYMES, TN THE SUMMER OF 1944, AT THE TRANSYLVANIAN SCIENTIFIC RESEARCH INSTITUTE OF CLUJ IN THE POEM OF FROM 1944

(Abstract)

In 1944 the versatile scholar and artist Gyula László (1910–1998) headed the department of archaeology at the Transylvanian Scientific Research Institute of Cluj. The systematic and continuous bombing of Hungary began on 3rd April, and the bombing raid on Cluj claiming many lives took place on 2nd June. Gyula László's playful poem full of sparkling ambiguity and sometimes wry humor was created in the world of bomb shelters. In addition to giving an account of the goals and tasks of the Institute and sketching the characters of numerous colleagues László had there, this work also introduces its reader to the charm of its creator, a man who never gave up on the playful essence of the spirit, not even amidst the greatest dangers and doubts.

Keywords: Gyula László, playful poetry, irony, bombing of Cluj, Transylvanian Scientific Research Institute

Eötvös Loránd Kutatási Hálózat,
Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
Magyar Östörténeti Témacsoport,
Budapest, Tóth Kálmán u. 4., H-1097;
lezsakgabi@gmail.com